

УДК 346.9:351.82(477)»2022/2025»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.66>

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Подцерковний О.П.,*завідувач кафедри господарського права і процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»,**доктор юридичних наук, професор,**член-кореспондент Національної академії правових наук України*

ORCID: 0000-0003-1095-3481

Войнарівський М.М.,*кандидат юридичних наук,**суддя Миколаївського районного суду Миколаївської області*

ORCID: 0000-0002-0510-9932

Подцерковний О.П., Войнарівський М.М. Адміністративно-господарські санкції під час воєнного стану.

У статті досліджується правовий режим адміністративно-господарських санкцій (АГС) в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення. Підкреслюється, що в надзвичайних умовах роль держави у регулюванні економічних процесів суттєво зростає, адже йдеться не лише про забезпечення обороноздатності, а й про підтримку функціонування господарської системи та запобігання зловживанням. АГС розглядаються як подвійний інструмент – обмеження порушень у сфері господарювання та стимулювання суб'єктів дотримуватися встановлених правил.

Водночас, застосування АГС під час воєнного стану породжує низку проблем правового та практичного характеру: пошук балансу між публічними інтересами і свободою господарської діяльності, співвідношення регулятивної та каральної функцій держави, узгодженість спеціальних воєнних норм із загальною системою господарського законодавства. Окрема увага приділяється динаміці державної політики у цій сфері – від початкових послаблень для бізнесу до поступового повернення жорсткіших правил відповідальності. Показано, що мораторії на перевірки та звільнення від штрафних санкцій, запроваджені з метою уникнення надмірного тягаря на суб'єктів господарювання, виявилися обмежено ефективними та часто демотивували дотримання правопорядку.

У дослідженні проаналізовано нормативну базу, включаючи перехід від Господарського кодексу України до положень Закону № 4196-IX, а також окремі законодавчі винятки у сфері оподаткування, фінансових зобов'язань та ціноутворення. Показано, що відсутність дієвих механізмів контролю за цінами на товари першої необхідності в умовах війни спричинила негативні економічні наслідки, тоді як ефективна діяльність Держпродспоживслужби у сфері цінового регулювання демонструє необхідність сталого застосування АГС.

Робиться висновок, що розвиток інституту адміністративно-господарських санкцій під час воєнного стану має ґрунтуватися не на законодавчих мораторіях чи звільненнях від відповідальності, а на адресному та диференційованому підході. Оптимальним шляхом є надання судам дискреції визначати розмір та характер відповідальності з урахуванням вини, обставин воєнного стану та соціальної значущості діяльності конкретного суб'єкта господарювання. Такий підхід дозволяє зберегти баланс між потребами оборони та гарантіями економічної свободи, а також забезпечити дисципліну і керованість господарських відносин у надзвичайних умовах.

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, воєнний стан в Україні, економічне регулювання, відповідальність суб'єктів господарювання, господарське законодавство України, державний контроль цін, державне втручання, юридична відповідальність, економічна політика у воєнний час, судова дискреція.

Podtserkovnyi O.P., Voinarivskiy M.M. The legal regime of administrative and economic sanctions (AES) under martial law.

The article explores the legal regime of administrative and economic sanctions (AES) under martial law introduced in Ukraine after the onset of the full-scale russian invasion. It emphasizes that under extraordinary conditions, the role of the state in regulating economic processes significantly increases, as it involves not only ensuring defense capability but also maintaining the functioning of the economic

system and preventing abuses. AES are considered a dual instrument – on the one hand, they restrict violations in the field of economic activity, and on the other, they encourage compliance with the rules established by the state.

At the same time, the application of AES during martial law raises a number of legal and practical issues: the search for a balance between public interests and freedom of economic activity, the correlation between the regulatory and punitive functions of the state, and the consistency of special wartime norms with the general system of economic legislation. Particular attention is paid to the dynamics of state policy in this area – from initial reliefs for businesses to the gradual return to stricter liability rules. It is shown that moratoria on inspections and exemptions from penalties, introduced to avoid an excessive burden on economic entities, proved to be only partially effective and often demotivated compliance with the legal order.

The study analyzes the regulatory framework, including the transition from the Economic Code of Ukraine to the provisions of Law No. 4196-IX, as well as specific legislative exceptions in the fields of taxation, financial obligations, and pricing. It demonstrates that the absence of effective mechanisms for controlling the prices of essential goods during wartime led to negative economic consequences, whereas the effective activities of the State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection in the sphere of price regulation confirm the need for the stable application of AES.

The article concludes that the development of the institution of administrative and economic sanctions during martial law should not rely on legislative moratoria or general exemptions from liability, but on targeted and differentiated approaches. The optimal solution is to grant courts discretion to determine the scope and nature of liability, taking into account fault, the circumstances of martial law, and the social significance of the economic activity of a particular entity. Such an approach allows maintaining a balance between the needs of defense and the guarantees of economic freedom, as well as ensuring discipline and manageability of economic relations under extraordinary conditions.

Key words: administrative and economic sanctions, martial law in Ukraine, economic regulation, liability of businesses, economic legislation of Ukraine, price control, state intervention, legal responsibility, wartime economic policy, judicial discretion.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення зумовило суттєве посилення ролі держави в усіх сферах суспільного життя, в тому числі в регулюванні економічних процесів. У надзвичайних умовах державі доводиться не лише забезпечувати обороноздатність і мобілізацію людей й ресурсів, а й підтримувати функціонування господарської системи, запобігати зловживанням та нестабільності у суспільних відносинах. Одним із ключових інструментів, покликаних досягти цієї мети, виступають адміністративно-господарські санкції, що набувають у цьому контексті подвійне значення: з одного боку, вони обмежують порушення встановлення порядку здійснення господарської діяльності суб'єктів господарювання, а з іншого — стимулюють дотримання правил, встановлених державою з метою виконання покладених на державу під час воєнного стану завдань.

Разом із тим застосування адміністративно-господарських санкцій (далі – АГС) у період воєнного стану викликає низку питань теоретичного та практичного характеру. Зокрема, постає проблема пошуку балансу між публічними інтересами під час відбиття збройної агресії та гарантіями свободи господарської діяльності, гарантованої Конституцією України, співвідношенням регулятивної і каральної функції держави, а також ефективністю реалізації цих санкцій в умовах зміненої економічної та безпекової реальності. Невирішеними залишаються й аспекти узгодженості спеціальних воєнних приписів із загальною системою господарського законодавства, що зумовлює потребу у теоретичному осмисленні, оцінці та виробленні практичних рекомендацій.

Стан опрацювання проблематики. До аналізу системи та змісту джерел правового регулювання у сфері адміністративно-господарських санкцій зокрема вдавалось чимало авторів, традиційно спираючись на напрацювання науковців з різних галузей права. Серед вчених-господарників, які досліджували порядок застосування АГС, варто відзначити таких авторів, як О.А. Заярний, Л.Р. Левчук, М.В. Кузьменко, З.Ф. Татькова, Д.В. Часовников та інших. Поряд із цим, дослідження стану та особливостей застосування АГС під час воєнного стану не проводилися, що утворює прогалину у цій частині науки права.

Враховуючи зазначене, **метою цієї статті** є обґрунтування стану та перспектив вдосконалення й застосування адміністративно-господарських санкцій під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-господарські санкції становлять важливий інструмент державного регулювання економічних відносин. Це впливало, первісно з приписів глави 27 Господарського кодексу України (ст. 238), що діяв до 28 серпня 2025 року (далі – ГК України), вони застосовуються до суб'єктів господарювання уповноваженими органами державної влади або

органами місцевого самоврядування «за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності» задля «припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків». Ці положення було майже у незмінному вигляді інкорпоровані у Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» 9 січня 2025 року № 4196-IX (Закон № 4196-IX), який передбачив положення про адміністративно-господарські санкції у статті частини першої статті 15 Закону 4196-IX. В умовах, коли економіка має працювати в одному напрямі – забезпечення обороноздатності, додержання відповідних правил стає особливо важливим.

Вже сам факт того, що не дивлячись на нову методологію Закону 4196-IX, положення про АГС збереглися у законодавчому регулюванні, підтверджує інституційну правильність відповідного підходу до виокремлення цього інституту, запровадженого після відомого рішення Конституційного суду від 30 січня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб) [1].

Динаміка підходів держави до АГС після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році по теперішній час відзначається значною динамікою, що в цілому відображає зміни у державній економічній політиці воєнного часу та значною мірою слідує логіці суспільних настроїв: від очікування скорішого завершення війни – до усвідомлення можливості її затягування як багаторічного протистояння.

У цьому контексті звертає на себе увагу, що після оголошення воєнного стану тривалий час не лише були відсутні заходи щодо посилення відповідальності бізнесу за додержання правил здійснення господарської діяльності, але й застосовувалися численні виключення з режиму відповідальності у приватних та публічних відносинах, зокрема штрафних санкцій як різновиду адміністративно-господарських санкцій та процедур, які є необхідною умовою їх застосування до суб'єктів господарювання.

Проявом такого виключення у сфері приватно-правових відносин було зупинення позовної давності внесенням змін до Цивільного кодексу України та впровадженням мораторію у деяких сферах майнових правовідносин, про що свідчить, наприклад, Положення постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) від 25 лютого 2022 року № 332 щодо зупинення на період дії в Україні воєнного стану і протягом 30 днів після його припинення або скасування нарахування та стягнення штрафних санкцій, що стало предметом аналізу Верховного суду [2].

Названа специфіка приватно-правового регулювання у цей період за природою мають цілком розумне пояснення, адже спрямовані на уникнення банкрутства суб'єктів господарювання та накладення надмірного тягаря на споживачів в умовах руйнувань та воєнних обмежень. Особливо справедливо виглядало це для правовідносин майнового характеру за участі держави. Саме таким винятком є правило про те, що у період дії воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення або скасування у разі виникнення простроченої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою за кредитом (позикою), залученим державою або під державну гарантію, а також за кредитом з бюджету пеня та інші штрафні санкції не нараховуються». Ці положення були встановлені Законом України «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України» від 15 березня 2022 року № 2134-IX. У цьому разі держава встановлювала додаткові стимулюючі умови здійснення господарської діяльності суб'єктами, які виконують найбільш важливі інвестиційні програми.

Поряд із цим, тривалість російського вторгнення примусили державу навіть для цілей приватно-правового регулювання відмовитися у багатьох випадках від послаблень для боржників та порушників майнових зобов'язань та правил ведення господарської (підприємницької) діяльності. У тому числі йдеться про скасування норм зупинення позовної давності за ЦК України Законом України від 14.05.2025 № 4434-IX (далі – Закон №4434) «Про внесення зміни до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України щодо поновлення перебігу позовної давності».

Що ж до загальних послаблень у сфері публічного порядку ведення бізнесу, в тому числі шляхом виключення адміністративно-господарських санкцій за порушення правил ведення господарської діяльності, в тому числі оподаткування, ціноутворення, фінансової дисципліни, то такі акти державної влади під час повномасштабного російського вторгнення виявили свою неефективність.

Найпершою проблемою послаблень публічно-правових вимог до господарської діяльності під час воєнного стану, що відобразилася на правовому режимі АГС, виявився чинник накладення карантинного режиму оподаткування, спрямованого на стимулювання бізнесу під час епідемії Covid-19, на економічну політику воєнного часу. Зокрема, відповідно до «карантинних» положень пп. 52¹ підрозд. 10 розд. XX Податкового кодексу України штрафи за порушення податкового законодавства не мали застосовуватись за порушення, вчинені під час карантину. При цьому карантин тривав з 01.03.2020 р. до 30.06.2023 р. Тобто, майже півтора року після початку повномасштабно-

го російського вторгнення в Україні діяв карантинний режим обмеженого нарахування штрафних санкцій, накладаючись на заходи правового режиму воєнного стану, що має відмінну мету, цілі та призначення заходів державного впливу.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» від 2 травня 2022 року № 2260-IX було передбачено, що тимчасово на період дії правового режиму воєнного стану, а також протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану штрафні санкції та пеня щодо сплати ЄСВ не застосовуються.

Але далі, з метою узгодження окремих законодавчих норм Законом України від 30.06.2023 р. № 3219-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану з 01.08.2023 р. були скасовані відповідні виключення. З 01.08.2023 р. штрафні санкції застосовуються відповідно до чинних норм законодавства.

Так само змінами до Розділу II ПК України згідно із законами України № 2118-IX від 03.03.2022 та № 2120-IX від 15.03.2022 було встановлено правило про те, що тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану на території України, санкції за порушення вимог Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» не застосовуються, крім санкцій за порушення порядку здійснення розрахункових операцій при продажу підакцизних товарів (п. 12). Показово, що ці положення було уточнено вже Законом України № 3219-IX від 30.06.2023, а строк звільнення від відповідальності скорочено до 1 жовтня 2023 року.

Відповідні послаблення були зроблені у загальному порядку, а не лише для окремих груп фізичних осіб-громадян, які служать у ЗСУ, працюють над виконанням державних завдань чи державного замовлення, працюють на оборонних підприємствах чи у сфері забезпечення життєдіяльності населення, багатодітних батьків тощо. Враховуючи те, що Закон України «Про режим воєнного стану» передбачає можливість запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення, послаблення фінансово-господарської дисципліни, як видається, не було виправданим. Адже при зниженні рівня порядку у сфері введення бізнесу, такі послаблення демотивують військовослужбовців у силу дисбалансу у примусових заходів держави в тилу та на фронті.

Це виглядає несправедливо на фоні підвищення відповідальності військовослужбовців Законом України від 13 грудня 2022 року № 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». Логіка воєнного часу диктує підходи, відповідно до яких додержання обов'язків в тилу є не менш важливою, ніж на лінії зіткнення.

В період воєнного стану спотворюються звичайні ринкові механізми ведення бізнесу, знижується ділова активність, а тому за наявності державних послаблень у примусових заходах щодо підтримки господарського порядку загострюються проблеми додержання господарського законодавства, добросовісної конкуренції та сплати податків [3].

Природньо, що під час воєнного стану та пов'язаних із ним економічних проблем виникають цінові коливання, які стають предметом підвищеної уваги суспільства. Наразі не встановлено будь-яких особливостей застосування АГС у цій сфері в цей період, що значно обмежує можливості державного примусу до цінової стабільності. Загальновідомі проблеми із цінами на електрообладнання, в тому числі генератори, акумулятори та супутні товари, що виникли у зв'язку із ракетними нападами країни-агресора, наочно продемонстрували відсутність реальних механізмів контролю з боку держави на ціноутворення під час війни. Зрештою це призвело до вимивання обігових коштів підприємств та втрати заощаджень громадян при закупівлі відповідних засобів за завищеними цінами. Ці кошти могли бути використані для підтримки обороноздатності чи пожвавлення внутрішнього ринку. Замість цього відповідний імпорт часто-густо призвів до збагачення іноземних структур та окремих ділків. Попередити такі ситуації у майбутньому мали б комплексні заходи щодо встановлення мінімальної націнки чи норми рентабельності на продукцію в умовах воєнного стану, а також підвищені розміри АГС, що мали б запобігти отриманню суперприбутків імпортерів-суб'єктів господарювання у цій сфері, особливо, якщо скоротяться джерела зовнішнього фінансування України та різко зросте рівень бідності. Прикладом таких заходів є Постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 650 «Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану». Ця постанова встановлює граничний рівень торговельної надбавки (націнки) у розмірі не більш як

10% для визначеного переліку соціально значущих товарів. Але вже час її прийняття – другий рік широкомасштабної війни – свідчить про повільність державного регулювання та необхідність забезпечення ефективних механізмів додержання відповідних правил суб'єктами господарювання, чого досягти без сталого застосування АГС, як видається, неможливо.

Незважаючи на загальний мораторій на проведення більшості планових та позапланових перевірок бізнесу під час воєнного стану, про що буде сказано надалі, перевірки дотримання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін були дозволені як один із винятків із загального правила. Зокрема, повноваження щодо контролю за цінами були посилені та підтверджені, наприклад, Постановою КМУ № 223 від 6 березня 2022 року та Постановою КМУ № 650 від 19 червня 2023 року. Ці акти прямо визначають, що Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) спільно з військовими адміністраціями та Національною поліцією забезпечує контроль за цінами на соціально значущі товари. Внаслідок правильного підходу у цій сфері Держпродспоживслужба продовжує проводити позапланові перевірки, зокрема, на підставі звернень громадян про необґрунтоване підвищення цін. Вона має право накладати адміністративно-господарські санкції, включаючи штрафи та вилучення необґрунтовано отриманої виручки, а також видавати приписи щодо усунення порушень «з метою забезпечення цінової стабільності та стримування інфляційних процесів у країні»[4]. Отже, замість послаблення, повноваження Держпродспоживслужби в частині контролю за ціноутворенням були збережені та підтверджені, щоб забезпечити захист прав споживачів у складних умовах.

Разом із тим, для інших сфер Урядом приймаються, скасовуються та змінюються підходи щодо проведення перевірок додержання правил здійснення господарської діяльності. Що може служити підставою для застосування АГС. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану» від 13 березня 2022 р. № 303 було прийнято рішення «припинити проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 “Про введення воєнного стану в Україні”, за певними виключеннями.

Причому, якщо звернути увагу на динаміку внесення змін у відповідний акт Уряду, то можна зробити висновок про загальне усвідомлення державою безперспективності обмежень у проведенні перевірок бізнесу та інших сфер життєдіяльності держави під час війни.

Зокрема, в червні та грудні 2022 року, винятки з «мораторію на перевірки» були передбачені «за наявності загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави, а також для виконання міжнародних зобов'язань України протягом періоду воєнного стану дозволити здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) на підставі рішень центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах»; в червні 2023 року – «щодо державного нагляду та контролю за дотриманням суб'єктами у сфері медіа вимог законодавства у сфері медіа»; у квітні 2025 року – заходи державного нагляду (контролю) у сфері освіти і т.д.

Як видається, припинення планових та позапланових перевірок послаблює суспільний господарський порядок та є дією, що прямо протилежна завданням, які стоять перед країною та державою – посилення дисципліни всіх учасників економічних, соціальних та інших відносин в умовах воєнного стану. Як видається, оптимальніше говорити про диференціацію розмірів відповідальності при застосуванні АГС залежно від вини суб'єкта господарювання, а не про звільнення від відповідальності як такої та послаблення державного контролю за господарською діяльністю в умовах воєнного стану. Адже такі послаблення створюють загальний дозвіл на невиконання приписів законодавства, що у свою чергу зменшує керованість економічних відносин з боку держави, утворює перешкоди на плануванні виробничих процесів щодо забезпечення обороноздатності та обумовлює зловживання («паразиткування») економічно сильних суб'єктів над ослабленими в результаті війни та руйнувань.

Не зайвим було б звернути увагу на досвід США та Британії часів Другої Світової війни, які послідовно підходили до запровадження достатньо жорстких обмежень у сфері виробничої господарської діяльності та споживання, що забезпечувалося суворими покараннями [5] за одночасного послаблення, наприклад, антимонопольного регулювання як елементу стимулювання бізнесу, особливо, якщо йшлося про сфери, залучені до військового виробництва [6].

Правоохоронні заходи такого роду за своєю суттю відповідають адміністративно-господарським санкціям, що застосовуються нині в Україні. Вони спрямовані на забезпечення належного функціонування господарських процесів та дотримання правил, встановлених державою у воєнний час. Наприклад, у літературі відмічається, що у США контроль за раціонуванням передбачав відповідальність підприємств за спроби незаконного використання дефіцитних ресурсів. У тодішньому

бюлетені зазначалося про один із таких епізодів запобігання державних агенцій діяльності чорного ринку щодо обігу нейлону, необхідного для військового виробництва у США. У Великій Британії адміністративні заходи насамперед проявилися у сфері цивільної оборони та контролю діяльності підприємств під час німецьких атак [7]. Таким чином, досвід воєнного часу засвідчує, що адміністративно-господарські санкції у вигляді обмежень і примусових заходів є і залишаються дієвим інструментом забезпечення публічних інтересів, в тому числі національної безпеки.

Питання застосування адміністративно-господарських санкцій під час воєнного стану стосовно податкових правопорушень, про що згадувалося вище, потребує окремого дослідження. Хоча вже тут можна висловити загальну думку, що коливання державного регулювання у цій сфері не повинні стимулювати тіньову економіку та ухилення від сплати податків, а загальні нормативні послаблення потребують індивідуалізації звільнення від відповідальності. Як це, наприклад, застосовано Верховним судом стосовно підходу до виявлення форс-мажорних обставин як умови звільнення від пені за порушення строків зарахування валютної виручки під час воєнного стану: «Наявність форс-мажору, підтвердженого загальними обставинами, такими як воєнний стан, не є достатнім фактором для звільнення від відповідальності. Потрібно довести індивідуальну неможливість виконати податковий обов'язок. Платників, які не подали відповідного підтвердження, вважають такими, що мали можливість виконати обов'язок і не звільнені від відповідальності» [8]. Саме такий підхід – замість загальних мораторіїв на перевірки та скасування штрафів за податкові правопорушення – має бути основою регулювання під час воєнного стану.

І при вирішенні цього питання мають застосовуватися не формальні, а змістовні підходи, позаяк війною зруйноване саме життя багатьох людей, а не просто будівлі, документація, продукція.

У цьому контексті не можна підтримати підхід, запропонований Касаційним адміністративним судом у справі 520/2941/24 в розрізі правових наслідків знищення документації підприємства при застосуванні АГС: У мотивувальній частині рішення суд зазначив, що «звернення до суду з позовною заявою і надання відповідних доказів та обґрунтувань є правом суб'єкта господарювання, а не договірним зобов'язанням...» і дійшов висновку про відсутність підстав розглядати знищення контрактної документації під час ракетного обстрілу як форс-мажор. «Судами встановлено знищення оригіналів контрактів, що очевидно необхідно розцінювати, як відсутність частини доказів для підтвердження певних обставин. Натомість, позивачем не наведено, а судами взагалі не встановлено обставин (причин), з яких позивач не звернувся до суду навіть за умови знищення оригіналів контрактів» [9].

Така позиція видається такою, що віддає пріоритет формальним критеріям над сутнісними, оскільки не повною мірою враховує особливостей функціонування інституту адміністративно-господарських санкцій. Як зазначається у літературі, при стягнення пені за порушення розрахунків у зовнішньоекономічних відносинах фактично йдеться про «відповідальність за невжиття заходів щодо витребування заборгованості за контрактом у ЗЕД» [10, с. 520]. Саме це вихідне положення слід приймати за основу при вирішенні питання, чи міг суб'єкт господарювання реально вжити відповідних заходів.

По-перше, втрата документації внаслідок обстрілу унеможливорює встановлення самого факту прострочення, оскільки підприємство об'єктивно позбавлене матеріалів для здійснення обліку та правової аргументації при захисті прав. Фізична особа може зберігати спогади та здійснювати волевиявлення на основі власного психічного ставлення до подій. Юридична особа, на відміну від людини, не має власного розуму, психіки чи здатності до самостійного сприйняття; вона діє через органи, склад яких змінюється та які можуть навіть втратити контроль над майном та операціями. Волевиявлення органів юридичної особи ґрунтується на документації, яка водночас виступає її «пам'яттю» у правовому сенсі. Втрата такої документації близьке до втрати пам'яті людини, що не може не враховуватися судом при оцінці здатності особи захищати свої права. І можливість «відновлення» документів тут не вирішує проблему, адже треба знати, що саме відновлювати.

По-друге, реалізація права на захист у спорах за позовами до нерезидентів ускладнюється тим, що юрисдикційним органом є іноземний суд чи міжнародний комерційний арбітраж (без контракту власно неможливо встановити який з них). При цьому чинне законодавство вимагає письмової форми арбітражного застереження для його дійсності. Відтак, за відсутності оригіналу контракту неможливо довести існування такого застереження чи навіть самого договору. Суто теоретично виглядало б і звернення до іноземного суду без розуміння підстав захисту, адже практично відсутня інформація про те, які саме права треба захищати..

По-третє, висновок про наявність у підприємства можливості реалізації права на захист без доступу до первинних документів видається проблемним із погляду принципу верховенства права. Навіть за умови формального існування «права на звернення», його практичне здійснення не може бути ілюзорним.

Не кажучи про те, що у мотивуванні суду можна вбачати явну внутрішню суперечність. З одного боку, наголошується, що звернення до суду є правом суб'єкта господарювання, а не його обов'язком. З іншого боку, відсутність реалізації цього права фактично тлумачиться як підстава для застосування санкцій, тобто – як невиконання обов'язку. Такий підхід ставить під сумнів додержання принципу правової визначеності.

Нарешті, слід урахувувати принцип пропорційності: публічні обмеження чи покарання не можуть створювати для суб'єкта господарювання надмірний і необґрунтований тягар, особливо коли він діяв добросовісно і зазнав шкоди від воєнних дій. Функціональне призначення АГС полягає у спонуканні до належної поведінки, а не у покаранні за об'єктивну неможливість виконати приписи закону. Якщо підприємство фактично позбавлене можливості звернутися до суду чи арбітражу, санкція втрачає свою превентивну і виховну функцію. Тим паче, що у контексті збройної агресії та воєнного стану судова практика має враховувати надзвичайні умови, в яких функціонують підприємства: знищення архівів, втрату персоналу, порушення логістики та комунікацій. Формально коректний підхід, прийнятний для мирного часу, в умовах війни втрачає справедливу основу та непропорційно шкодить бізнесу. Таким чином, хоча позиція суду ґрунтується на букві законодавчих положень, його не можна змістовно підтримати з погляду духу права та його принципів.

Висновки. Потреби забезпечення господарського правопорядку під час воєнного стану є вищими за відповідні вимоги в мирний період. У зв'язку із цим розвиток адміністративно-господарських санкцій воєнного стану повинен ґрунтуватися не на законодавчому звільненні від перевірок та від відповідальності суб'єктів господарювання, а на наданні суддям більшої дискреції у визначенні розміру відповідальності суб'єктів господарювання за порушення правил здійснення господарської діяльності. Ця дискреція може передбачати урахуванням вини, наявності реальної можливості виконати приписи публічного господарського законодавства, повноти задіяння працівників у виробничому процесі та інших пом'якшувальних обставин, що впливають з умов воєнного стану.

Послаблення режиму АГС під час воєнного стану повинно відбуватися при їх застосуванні, а не у законодавчому порядку. Законодавчі винятки з порядку застосування АГС мають отримати адресний характер, спрямований на захист найбільш ослаблених в результаті війни та задіяних у оборонній сфері господарюючих суб'єктів: фізичних осіб-підприємців, які служать у ЗСУ, окремих суб'єктів господарювання, що виконують державні контракти та державне оборонне замовлення, оборонних підприємств та інших, що забезпечують життєдіяльності населення на неринкових тарифах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>.
2. Постанова ОП КГС ВС від 4 липня 2025 року у справі № 908/948/23. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/128687646>.
3. Подцерковний О. Щодо трансформації договірних та організаційних засобів державної економічної політики воєнного часу. *Право України*. 2023. № 10. С. 9–23.
4. Контроль за цінами в період воєнного стану залишається одним з пріоритетних напрямків роботи Держпродспоживслужби: опубліковано 18 липня 2023 року. URL: <https://dpss.gov.ua/news/kontrol-za-tsinamy-v-period-voiennoho-stanu-zalyshaietsia-odnym-z-priorytetnykh-napriamkiv-roboty-derzhprodspozhyvsluzhby?v=64b6789f3356c> (дата звернення 1.09.2025).
5. Постанова КАС ВС від 03 квітня 2025 року у справі № 320/27109/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126346572>.
6. Restrictions and Rationing on the World War II Home Front: National Park Service U.S. Department of the Interior. URL: <https://www.nps.gov/articles/000/restrictions-and-rationing-on-the-world-war-ii-home-front.htm> (дата звернення 1.09.2025).
7. Crane, Daniel A. Antitrust Enforcement During National Crises: An Unhappy History. URL: https://www.competitionpolicyinternational.com/assets/0d358061e11f2708ad9d62634c6c40ad/Crane-Dec-08_1_.pdf.
8. DiRosa, Andrew. U.S. Law Enforcement During World War II, FBI Law Enforcement Bulletin, December 1991, p. 15. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/us-law-enforcement-during-world-war-ii> (дата звернення 1.09.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2025 року у справі № 520/2941/24 (провадження № К/990/37075/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125625766>.
10. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.